

ПАВЛЕНКО Ю. В. ИСТОРИЯ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ. ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ. – К., 2002.

Розширення знайомства з досягненнями світової науки в розробці теорії цивілізацій – злободенна необхідність суспільствознавчої думки. Дискредитація колись пануючої теорії історичного матеріалізму породила в гуманітарних науках, передусім історичній, значний вакуум, який заповнюється скупченням різнорідних дисциплін та вчень. Незважаючи на поширені заклики до «входження у світову цивілізацію», розуміння суті цього виразу, як і самого терміну «світова цивілізація», системи поглядів, що стоїть за ним, лишаються неясними. Таке становище тим більше нетерпимо в умовах, коли після радикальної (а інколи й надмірної і водночас неглибокої) критики формаційної теорії суспільної науки залишилися без загальнотеоретичної парадигми осмислення світової історії й сучасності в культурологічному, політологічному чи релігіознавчому планах. Широкий розкид думок, часто досить поверхових чи упереджених, з приводу того, що таке цивілізація, багато в чому перешкоджає обговоренню проблем історичного розвитку конкретних народів чи людства взагалі.

Після теракту в США багато політиків та навіть вчених-суспільствознавців почали говорити про конфлікт цивілізацій, про необхідність діалогу цивілізацій і т. ін. При цьому на ходу винаходилися нові цивілізації – слов'янська, африканська, ледь не циганська.

Такий підхід стирає реальну картину. Поділ на цивілізації не в історії, а в нинішній дійсності – досить умовний. Чимало дослідників вважають, що в певному сенсі, причому вельми важливому, сьогодні все людство – це одна цивілізація. Якщо б терористи, які здійснили теракт, були із зовсім іншої цивілізації, ніж Америка, то хіба могли б вони скористатися типовими

досягненнями саме західної цивілізації, такими, як боїнги чи хакерська атака на центри управління польотами? Увесь світ, всі країни і народи утягнуті сьогодні в процес техногенної, інформаційної чи інших революцій, хоча і різною мірою.

За таких умов поява нової книги Ю. В. Павленка «Історія мирової цивілізації», яка являє собою перше у вітчизняній історіософській думці узагальнене осмислення шляхів розвитку людства від первісного ладу до наших днів, викликала неабиякий інтерес фахівців, викладачів та студентів-гуманітаріїв, усіх, хто цікавиться як проблемами конкретної історії, так і її теоретичними, філософськими аспектами.

Варто нагадати, що перу Юрія Віталійовича Павленка – кандидата історичних та доктора філософських наук – належить чимала низка (біля 170) публікацій, у тому числі колективних та індивідуальних монографій з проблем археології, етнології, конкретної історії, культурології, мовознавства, інших наукових дисциплін, які стали вагомим внеском в українську історичну та філософську науку, сприяли підвищенню міжнародного авторитету вітчизняної науки. Позитивну оцінку наукової громадськості викликав, зокрема, учбовий посібник Ю. В. Павленка для гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів України «Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства» (К., 1996, 2000, 2001).

Незмінно великий інтерес читачкої аудиторії до праць Ю. В. Павленка пояснюється, мабуть, не тільки гостротою розглядуваних проблем, що знаходяться на межі різних гуманітарних наук, але й оригінальністю авторських підходів та інтерпретацій. Крім того, Ю. В. Павленко володіє даром спокійно, дохідливо та, навіть, захоплююче розповідати про найскладніші суспільні явища. Автору вдається поєднати, як подробиці розвитку конкретних етносів, так і зробити узагальнення щодо рушійних сил історії, визначальних факторів її поступу.

Взагалі спектр наукових інтересів вченого надзвичайно широкий: від дослідження литань становлення й шляхів розвитку ранньокласових суспільств у різних регіонах світу, в тому числі й на території України, етнотомної приналежності носіїв трипільської культури, етнічного розвитку Київської Русі, розкриття теоретико-методологічних засад дослідження етиогенезу східнослов'янських народів у цивілізаційному контексті, порівняльно-історичного аналізу політогенезу у Східній Європі та Західному

Судані до розгляду різних аспектів діяльності уряду гетьмана Павла Скоропадського, історії Національної академії наук України, теоретичних узагальнень про місце особи в історії, з'ясування характеру протиріч, притаманних сучасному, глобалізованому світу, ролі східноєвропейської цивілізаційної системи у всесвітньо-історичному процесі, формулювання власної позиції щодо таких хвилюючих суспільство тем, як соціокультурні аспекти інтеграції України у світові економічні структури, політична влада і власність, творча інтелігенція і влада тощо.

І ось нова книга Ю. В. Павленка. Її поява, перші відгуки про неї засвідчили, що потреба в дослідженні та застосуванні цивілізаційного підходу до аналізу всесвітньо-історичного процесу не минула.

У рецензованій книзі в основі авторської концепції лежить розроблена Ю. В. Павленком методологія взаємодоповнення принципів стадіальності, поліваріантності й цивілізаційної дискретності бачення всесвітньо-історичного процесу, поєднана із персоналістичним розумінням ролі особи в соціокультурному просторі.

На перший погляд робота здається написаною без дотримання прийнятих правил та композиції, яка включає постановку проблеми, аналіз джерел та літератури, виклад та висновки. Але це тільки на перший погляд. Якщо вдивитися уважніше, вдуматися, то очевидно, що все це є й подано аж ніяк не банально.

Вже сам початок книги, її перша частина, налаштовує читача на серйозну, нелегку роботу думки для усвідомлення суті авторських аргументів щодо важливості цілісного осмислення всесвітньої історії, доцільності синергетичного підходу, розуміння ролі суб'єктивного фактора, персоналістичності та процесуальності історії, її рушійних сил та моделі. Як це притаманно й іншим працям Ю. В. Павленка, автор і в цій книзі демонструє надзвичайну ерудованість і, що не менш важливо, вміння нестандартно інтерпретувати погляди десятків попередників, видатних вчених різних епох, що висловлювалися з приводу розглядуваних проблем історіософії та філософії історії: М. Вебера, О. Шпенглера, К. Маркса, Г. Спенсера, Г. Лейбніца, А. Шопенгауера, К. Ясперса, П. Сорокіна, А. Дж. Тойнбі та ін. Для узагальненого дослідження всесвітньо-історичного процесу широко залучаються і праці вітчизняних філософів, істориків, культурологів, економістів – К. Бунятян, Л. Васильєва, С. Кримського, Ю. Пахомової, О. Погорілого та ін. Звертаючись до доробку попередників,

колег, Ю. В. Павленко цілком свідомо йде не шляхом протиставлення одних іншим – критики поглядів одних та апології інших. Уважне, часом навіть комплементарне ставлення до різних, інколи взаємовиключних, концепцій, філософсько-культурологічних шкіл дає автору можливість виявлення та синтезу, продуктивних, евристичних моментів, які містяться у різних підходах, за принципом додатковості.

Ю. В. Павленко будує своє міркування, спираючись не стільки на аналіз фрагментів пам'яток, уцілілих від минулих епох, скільки на системні зв'язки, за яких історія подій грає роль індикатора інтенсивності історичного процесу.

Як у минулому, так і нині, чи не центральною в поглядах багатьох прибічників цивілізаційного підходу до висвітлення всесвітньої історії була й лишається проблема «Схід – Захід». Не обходить стороною цю актуальну тему і Ю. В. Павленко. Розглядаючи еволюцію поглядів представників різних напрямків європейської, в тому числі й вітчизняної, гуманітарної думки з цього приводу, вчений у центр аналізу ставить людину та форми її самореалізації на Заході та Сході, розкриває основні ознаки, прояви духовно-ціннісної альтернативності західної та східної цивілізацій.

Висвітлюючи основні підходи до тлумачення поняття «цивілізація», Ю. В. Павленко цілком справедливо показує цивілізацію як дискретну одиницю історичного процесу, визначає часові рамки, історичні центри цивілізаційного розвитку, їх структуру та взаємодію.

Глибиною та нестандартністю авторських суджень відрізняються сюжети, пов'язані із з'ясуванням місця та ролі етнічних процесів в історії людства. При цьому Ю. В. Павленко, який є визнаним у цій сфері авторитетом, розкриваючи генетичне коріння етногенезу, розглядає етнос як соціокультурну систему, визначає історичну типологію та ієрархічну структуру етнічних спільностей, співвідношення макроетнічних спільностей з окремими цивілізаціями. Автор аргументовано говорить і про моральні хвороби етносів, що виникали на ґрунті соціальних явищ і колізій, показує згубні наслідки боротьби людини з ландшафтами за своїми масштабами з сучасними. Стає зрозумілим, що наші пращури були аж ніяк не агнцями і в багатьох місцях ойкумени лишили незагойні рани на землі, порушили екологічну рівновагу, яка історично склалася в природі.

Поєднання філософської та історичної ерудиції Ю. В. Павленка рельєфно проявляється в книзі і при розгляді найдавніших фаз розвитку людства як первісного підґрунтя цивілізації, при цьому оригінально висвітлюється низка питань, які досить добре висвітлені в спеціальній літературі: про значення переходу до осілости і виробляючого господарства, становлення інституту племені як органу влади й управління, релігійно-міфологічні уявлення давньої людини тощо. У праці піднімаються й менш досліджені аспекти цієї проблеми, такі, наприклад, як: етноісторичні спільності Передньої Азії, Північної Африки та Південної Європи в епоху поширення виробляючого господарства, етномовні спільності Старого Світу доби формування перших цивілізацій поза давньоіндоевропейського ареалу та ін. Цілком доречно і переконливо розкриваючи зв'язок економіки натурального господарства з рівнем добробуту давніх суспільств, а тим самим з їхньою воєнною міццю, автору слід було, як нам здається, спробувати зіставити деякі історичні події з коливаннями клімату в тих чи інших куточках, регіонах світу. Це дозволило б більш детально змалювати історико-географічне тло, на якому стикалися різні культурні впливи з оригінальними формами місцевих культур.

Новаторством відрізняється висвітлення, розкриття передумов формування перших цивілізацій, особливостей цивілізацій, що існували в добу неоліту, епоху бронзи та ранньозалізного віку, ролі кочовиків у міжцивілізаційній взаємодії, рис, притаманних протокласовим суспільствам, соціокультурного підґрунтя цивілізацій другої генерації західного шляху розвитку, поліцентричної структури давньої Передньозазійсько-Середземноморсько-Європейської цивілізаційної макросистеми, традиційних цивілізацій Південної та Східної Азії.

На наш погляд, ключовими в книзі є четверта та п'ята її частини, в яких йдеться про цивілізації третьої генерації в епоху середньовіччя (мусульманські, східно- та західнохристиянські), а також про витoki, тенденції й результати розвитку Новоевропейської цивілізації – від «осені Середньовіччя» через пізньовізантійський гуманізм, Італійське Відродження, Реформацію до глобалізації як феномену цивілізаційного розвитку. При розгляді її цих аспектів проблеми Ю. В. Павленко не тільки демонструє широку ерудованість у конкретному-історичному матеріалі, але й дає глибоке філософське його осмислення. Це стосується авторських трактувань процесу трансформації Західноєвропейського світу

в Новосвропейсько-Північноатлантичну цивілізацію, асинхронності соціально-політичного розвитку в межах Макрохристиянського світу, взаємодії останнього із незахідними суспільствами, зокрема традиційними цивілізаційними ойкуменами Сходу. Тих, хто цікавиться проблемами сучасності, не лишає байдужими роздуми автора про катаклізми минулого, ХХ століття: кризу лібералізму, ідеологію та практику тоталітаризму, доло евразійства, цивілізаційну структуру пострадянського простору, сутність, протиріччя, культурно-ціннісні аспекти глобалізації тощо.

Дослідження ілюстроване численними ретельно виконаними мапами.

На вдячність читача заслуговує й фундаментальна бібліографія, яку подає автор в кінці своєї книги. У ній наводяться як основні стародавні та середньовічні джерела, загальні праці теоретико-методологічного характеру, так і спеціальна наукова література з теми дослідження.

Стосовно рецензованої книги, як і стосовно будь-якої роботи, можна висловити деякі побажання. Мабуть, рельєфніше слід було показати, що нерідко історія робилася й робиться людьми грубими й жорстокими, фанатиками теї чи іншої ідеї. Йі тому речі слід називати своїми іменами. Чим, наприклад, обернулися для народів СРСР численні та жорстокі репресії радянського керівництва проти власної інтелігенції – введення цензури, закриття небільшовицьких друкованих органів та біля 3 тис. видавництв, «чистки» у викладацькому та студентському середовищі, висилка в 1922 році біля 300 представників старої російської інтелігенції, без перебільшення, інтелектуальної еліти країни, серед яких було чимало істориків та філософів – С. П. Мельгунов, О. О. Кізеветтер, В. А. М'якотін, А. В. Флоровський та ін. У цьому плані не всі погодяться з автором, що, по суті, не має значення, якою, комуністичною чи ліберальною, демагогією суспільство з вихолощенням особистістим началом буде прикриватися. По-перше, чому обов'язково демагогією, а, по-друге, думається, що багатьом все ж таки ближче ліберальна ідея, хоча б тому, що не вона породила тоталітарні експерименти радянсько-нацистського зразка, що саме її непримиренними противниками були такі тирані ХХ ст., як Адольф Гітлер, Йосип Сталін, Мао Цзедун чи Пол Пот. Хоча сам Ю. В. Павленко вважає, що й без цих тиранів відчужене, усереднене життя підконтрольне тотальному диктату ідеологізованій державній владі чи грошей, у своїй ворожості протистоїть творчому пориву особи, і на те, що в людському

суспільстві такій стан коли-небудь буде подоланий, може бути подоланий у принципі, як вважає автор, надій мало, у книзі наводиться маса прикладів подвижництва мислителів, пророків, які допомагали людям, долаючи випробування, спокуси, омани, лишатися людьми.

Не зайвим було б звернення до наробок з розглядуваної проблематики сучасних російських дослідників І. Б. Орлової, Л. І. Семеннікової, І. В. Слудзевського, В. Ф. Шаповалова, І. Василенко, І. І. Ільїна, Я. Г. Шемякіна та ін.

На наш погляд, більшої уваги заслуговувало питання про міжцивілізаційне спілкування. Справа в тому, що уявлення про всесвітню історію як про загальний процес дає підстави деяким дослідникам твердити про існування єдиної загальносвітової цивілізації. Оскільки різні країни нині прагнуть перейняти цінності, притаманні західній цивілізації – ринкові відносини, правова демократична держава, громадянське суспільство, права людини тощо, то саме ця цивілізація проголошується єдиною світовою цивілізацією. Згідно з такою логікою, цивілізованіми вважаються лише країни, що розвиваються шляхом західної цивілізації. Час формування єдиної цивілізації визначається по-різному. Одні початок формування єдиної світової цивілізації пов'язують з епохою Великих географічних відкриттів, інші – відносять це явище до періоду після закінчення Другої світової війни, коли значна частина країн, що звільнялися від колоніалізму, обирали демократичний шлях розвитку. Сучасність з її глобальним співробітництвом, створенням загальнопланетарних систем інформації, зв'язку, транспорту, торгівлі дає додаткові аргументи на користь концепції єдиної людської цивілізації. У той же час вагомими є міркування і тих, хто говорить про некоректність твердження щодо існування такої цивілізації, яка, вважають вони, існує лише, як теоретичне припущення, мрія інтелектуальної еліти. А. Тойнбі так оцінював подібні теорії: «Тези про „єдину цивілізацію“ є хибною концепцією, вельми популярною серед сучасних західних істориків, мислення яких знаходиться під сильним впливом соціального середовища. Теза про уніфікацію світу на базі західної економічної системи як закономірного підсумку єдиного та безперервного процесу розвитку людської історії призводить до грубих перекуреннь фактів та до гідного подиву зворушення історичного кругозору». Насправді ж, людей планети Земля об'єднує те, що вони є співдружністю розумних істот, живуть у відповідності з природними та суспільними законами,

мають спільні інтереси стосовно вирішення загальнопланетарних проблем. Саме ж людське співтовариство неоднорідне, і між представником аборигенів Австралії чи малих народів Півночі та інтелектуалом-кібернетиком чи вченим іншої сфери науки дистанція не часова (вони є сучасниками), а цивілізаційна.

Підсумовуючи, зазначимо, що хоча деякі тези, твердження автора виглядають несподіваними, незвичними, але вони переконують внутрішньою логікою та широтою аналізу. Прочитання книги лишає почуття вдячного здивування. Здивування ж – те саме що й цікавість. А наукова цікавість, допитливість – допінг у творчій діяльності людини. Уважне ознайомлення із книгою Ю. В. Павленка переконує в тому, що автору вдалося ввести читача в лабораторію свого мислення, свого розуміння складних, часом суперечливих, процесів розвитку світової цивілізації. І в цьому безсумнівна заслуга автора.

Таким чином, розгляд Ю. В. Павленком історії, визначальних факторів розвитку світової цивілізації свідчить про оригінальність, інколи, навіть спірність авторських поглядів, які, однак, геть-чисто позбавлені стереотипності та казенщини. Читач, думається, з симпатією сприйме прагнення автора до творчого пошуку, який протистоїть догматичним судженням. Саме зараз, коли є можливість неупередженого, науково об'єктивного аналізу минулого, гуманітарні науки, в тому числі й історична, потребують саме такого підходу. Тому книга Ю. В. Павленка, яка, безумовно, є вагомим внеском у розвиток вітчизняної історіософії, стане, вже стала помітним явищем нашого культурного життя.

Федір Самойлов